

demis olvasásától. Bátran vállalkozott az alkotmányban foglalt morális tételek értelmezésére; nagy leleménnyel fejtette ki az írott szöveg háttérében lapfangó elveket... Az alkotmány háttérelveinek kidolgozása, a törekvés ezek koherens rendszerbe szervezésére maradandó értékekkel gyarapította a Köztársaság közös vagyonát.” (252.) Kérdezem: vajon a második alkotmánybíróság mennyiben növeli ezt a vagyont, ad-e majd esélyt arra, hogy hasonló színvonalon bírálja jövőbeli kritikusa?

A második alkotmánybíróság feladata a jogállam konszolidációja lenne. Ha nem tartjuk már jelenvalónak a jogállami forradalmat, e feladat súlya még nagyobb. Erről a könyv utolsó bekezdése így szól: „...az alkotmány érdemi interpretálása a jogállam konszolidálásának időszakában is megkerülhetetlen feladat marad. A bíróság csak akkor vonulhatna vissza teljesen a szoros szövegolvasás szabályai mögé, ha lemondana elsőrendű feladatának teljesítéséről: a köztársasági alkotmány morális elveinek védelméről. Ha ezt megtenné, a Köztársaság már nem az lenne, aminek indult. Nem lenne többé alkotmányos jogállam, mely »elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogait«, s amelyben e jogok »tisztelősen tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége.«” (257.).

Majtényi László

TÉNYLEG TUDJUK?

John Lewis Gaddis: *Most már tudjuk. A hidegháború történetének újraértékelése*
Fordította Kovács Attila
Európa, 2001. 835 oldal, 3200 Ft

A címet olvasva először akár gyanakodhatnánk is: hátha valamilyen „szenzációs új felfedezéssel” előáll, fogalmazunk így: erősen példányszám-orientált történettel állunk szemben. A hidegháború és a szovjet rendszer vége ugyan rengeteg dokumentumot felszabadított a kutatás számára, de ezek általában *önmagukban* nem változtatták meg a mérvadó történészek korábban vallott legfontosabb nézeteit. Ezt azonban maga Gaddis is készségesen elismeri: az új források *önmagukban* inkább csak szaktörténeti részletkérdésekben módosíthatták álláspontját, s nem az alapvető összefüggések terén.

Gaddis könyve előszavában megmagyarázza a címet is: a többes szám nem uralkodói, hanem arra utal, hogy az „új” szemléletet nem egyedül ő, hanem történészek egész csoportja¹ dolgozta ki; a „most” a vizsgálat lezárhatatlanságára és módosíthatóságára utal; végül a „tudjuk” kifejezést nem éleselméjűségének, hanem egy történelmi véletlennek köszönhetően meri használni, nevezetesen, hogy Gaddis megélte a hidegháború végét, s így ismeri annak végkimenetelét. Ez utóbbi szempontot, tehát a lezárultság szerepét egy történelmi esemény értékelésében, sőt leírásában nem lehet eléggé hangsúlyozni. Gaddis érdekes analógiát említ: képzeljük el, ajánlja (526.), milyen lenne az első világháború története, ha valaki 1918 elején, vagy a második világháború története, ha valaki 1942-ben írta volna meg.²

¹ Amelyre érdekes nemzedéki viszonyok jellemzők: „Minden történész az előtte járók nyomdokain lépked; ebből a szempontból a »mi« és az »én« egybeesése nem szokatlan. De normális esetben az ifjúság tanul az öregektől, itt viszont fordított a helyzet. A hidegháború »új« történetét egy olyan nemzedék írja, amely főleg húsz-harminc éves fiatalokból áll. Az alkotók egy része, s ezt büszkén mondhatom, a tanítványaim közül került ki. De akármit tanultak is ők meg a kortársaik tőlem, mind elhalványul amellett, amit én tanultam tőlük, s ezt ezúton is hálásan köszönöm nekik.” (9.)

² *Utólag*, a népesség, a terület és a gazdasági erőforrások összevetésével már „nyilvánvalónak” tűnik, hogy a központi hatalmak az első és a tengelyhatalmak a második világháborúban vereségre voltak ítélve. Érdemes viszont emlékeztetni, hogy mit láthattak a kortársak: 1918 elején még a német csapatok nyugaton (a háború kezdete óta folyamatosan) francia földön harcoltak, keleten az éppen aláírt breszt-litovszki békében 780 ezer négyzetkilométert szereztek meg, és kiűtötték a harcból Oroszországot; Románia és Szerbia egész területét megszállták a központi hatalmak; belső fegyveres konfliktusok addig csak az antantáboron belül jelentek; az amerikai csapatok (amelyeket csak 1917-ben állítottak fel és kezdtek el kiképezni) még nem érkeztek meg Európába.

1942-ben a németek által közvetlenül uralt vagy befolyásolt terület az Atlanti-óceántól a Volgáig, Norvégia északi csücskétől Észak-Afrikáig terjedt; addigi hadjárataik során a németek például Franciaországban 1940 május-júniusában 1,9 millió francia, 1941-ben 3,5 millió szovjet hadifoglyot ejtettek; japán szövetségük egyetlen csapással súlyosan megsebezte az amerikai flottát, és 1942 elején elfoglalta Szingapúrt, a britek ázsiai kulcstámaszpontját.

A lezártág adta szakmai lehetőségek érezhetően jobban izgatják Gaddist, mint hogy felrajzolja a különböző irányzatok és iskolák pontos térképét s ezen az ő szakmai pozícióját. Pedig talán érdemes lett volna ezzel is foglalkoznia, jómagam pedig végképp nem hagyhatom ki, mivel sok esetben a Gaddis által vitatott „közismert” elképzelések vagy iskolák sem annyira ismertek a magyar olvasók számára.

A hidegháború történései között kezdetben uralkodó iskolán utólag rajtaragadt a *tradicionalista* vagy *ortodox* jelző. A megközelítés számára a hidegháborúért egyértelműen a szovjet politika volt a felelős: a szovjeteket az orosz birodalmi expanzionizmus hagyományai és a kommunista világforradalmi ambíciók motiválták, 1944 és 1947 között ők voltak az aktívabbak és a kezdeményezők, míg végül kiváltották az addig passzívabb amerikai kormányzat ellenlépéseit a demokratikus államok védelmében.

A hatvanas években jelentek meg az ún. *revizionisták* (talán érdemes megjegyezni: az ő körökben éppúgy domináltak az amerikai kutatók, mint az előző nemzedékben). A revizionisták szerint a hidegháború kirobbanásáért (elsősorban) a nyugati, mindenekelőtt az amerikai fél a felelős. A kapitalizmus érdekei, a megszállott antikommunizmus hatására az amerikai fél lépett fel kezdeményezően, miközben a szovjetek – akik politikáját a saját legitim biztonsági igényeik vezették, pl. Kelet-Európában is – csak reagáltak. A revizionisták mai utódai – akikkel bőségesen találkozhatunk a nyugati s egyre inkább a magyarországi egyetemi körökben is – általában ugyan *deklarálják* a szovjet diktatúra felelősségét is, a deklaráción túl, a konkrét történelmi kérdések tárgyalásánál azonban érezhetően nagyobb súlyt helyeznek a nyugati és/vagy amerikai felelősség kérdésére.

Az ún. *posztrevizionisták* általában kevesebbet foglalkoznak a „ki a felelős a hidegháború kirobbanásáért?” kérdéssel, gyakran megelégednek a kölcsönös felelősség hangsúlyozásával – igaz, maga Gaddis, aki e tábor egyik prominensének számít, mint majd látni fogjuk, más véleményen van. A posztrevizionisták szerint az amerikai „feltartóztatási politika” alapvető elemei már 1947 előtt a helyükre kerültek, volt tehát egyfajta rejtett folyamatosság az 1944–47 közötti és az ezt követő korszak ame-

rikai politikája között, de azért erős túlzásnak érzik a revizionisták véleményét, hogy ez a politika provokálta volna ki a szovjet lépéseket. A külpolitikai cselekvők motivációja kapcsán is a pluralizmust hangsúlyozzák: az előző két bekezdésben említett motívumok egyaránt léteztek, s ezenkívül még kül- és belpolitikai tényezők esetről változó összetételű kombinációi egyaránt hatottak a döntéshozókra (illetve például a közvéleményre, amely aztán ismét igen változatos módon hatott a döntéshozókra).³

Gaddis érezhetően provokálónak szánja saját véleményét, amely szerint ő maga a kérdés kimerítő tanulmányozása után tulajdonképpen visszatért a „kevésbé árnyalt” „ortodox” felfogás egyfajta változatához. „Az »új« történetírás ezen a ponton visszavisz bennünket a régi válaszhoz: ameddig Sztálin irányította a Szovjetuniót, a hidegháború elkerülhetetlen volt. [...] ki a felelős? Szerintem tágabb értelemben a diktatúra, konkrétan pedig Sztálin.” (546–549.) 1944–46-ban a nyugati politikusok a kelet-európai szovjet „befolyási övezetet” (amelynek létébe akkor már belenyugodtak) egyfajta „finlandizált” államcsoporthként képzelték el, tehát olyan államcsoporthként, amelynek tagjai külpolitikájukat alárendelik a szovjet érdekeknek, de belpolitikailag autonómiát élveznek. Sztálin számára azonban a „befolyási övezet” egész egyszerűen mást jelentett, nevezetesen teljes alávetettséget. A brutális szovjetesítés megdőbentette a nyugatiakat, s e szovjetesítés előrehaladása váltotta ki ellenlépéseiket.

Sztálin megítélésében Gaddisnél hasonló hangsúlyeltolódásokat figyelhetünk meg. Az „ortodox” kép a világalomra vagy legalábbis európai hegemoniára törekvő diktátor ideológiai (és hatalmi) megszállottságát hangsúlyozta. A későbbi szemléletben gyakran egy jég hidegen számító, cinikus politikussal talál-

³ Egy példa: Magyarországon kevésbé ismert, hogy az 1948. februári csehszlovákiai kommunista puccs Nyugaton igazi sokkot okozott, s egyfajta fordulópontot jelentett a hidegháborús pszichózis kialakulásában. Pontosabban, mint Gaddis meggyőzően bizonyítja: a nyugati kormányok ekkor már nem lepődtek meg igazán, csak a *közvélemény* érzékelt fordulatot (95.). Sztálin viszont (akárcsak egyes revizionista történések) azt volt képtelen felfogni, hogy ez a megváltozott közvélemény figyelmen kívül hagyhatatlan nyomást gyakorol a nyugati, mindenekelőtt az amerikai kormányra (96.).

kozhatunk, aki felmérte, meddig mehet és meddig nem, s ezért esze ágában sem volt 1945 után a Nyugat-Európa (vagy akár csak egész Németország) feletti uralomra törni. Hasonlóképp: retorikája (és a nyugati aggodalmak ellenére) Sztálin nem támogatta például a kínai kommunisták hatalomátvételét sem, egyszerűen, mivel nem tartotta célszerűnek. Gaddis szerint viszont Sztálin mélységes cinizmusán időnként áttört a fellobbanó „forradalmi lelkesedés”, s Kína tipikusan ez az eset. 1949-ig valóban nem támogatta túlságosan Maóékát a Kuomintang ellen vívott polgárháborújában, a Sztálint váratlanul érő kommunista győzelem azonban alapjaiban változtatta meg beállítódását. Nevezetes bókjai a kínai vezetőknek⁴ sikeres hatalomátvételük után ennek köszönhetőek, s nem pusztá taktikázásnak és megtévesztésnek.

Gaddis szemléletében Mao hasonlóképp összetett jellem. A nyugati történetírásban elterjedt toposz, hogy volt egy „elszalasztott amerikai lehetőség”, ugyanis Mao egészen a koreai háborúig nem állt szemben egyértelműen az Egyesült Államokkal, s lett volna lehetőség legalább a korrekt együttműködés kialakítására. Gaddis tagadja ezt a megközelítést: szerinte a napvilágra került iratok azt bizonyítják, hogy Mao már a negyvenes években ideológiai alapon szemben állt az USA-val, később pedig nem pusztán a nagyhatalmi póker részeként követelte a szovjetektől az atomtítok megosztását, hanem forradalmi lelkesedésből is. Igaz, itt felmerülhet, hogy akkor mi változhatott Mao lelkevilágában és/vagy politikájában az 1970-es évekig, amikor – ráadásul éppen a kulturális forradalom ultrabalos belpolitikai fordulatát követően – hajlandónak bizonyult cinikus-pragmatista szövetséget kötni az imperialista sátánnal, az Egyesült Államokkal. Kár, hogy Gaddis erről már nem ír.

Szerzőnk ugyanis érdekes módon a karibi válság után lezárja a történetet. Legmeglepőbb tézise szerint a hidegháború ekkor már eldőlt, ettől kezdve lefutott meccs volt. E tézi-

⁴ „Nem szeretem a hízlegést. Pedig sokan hízelegnek nekem. És ez nagyon idegesít. Amikor ma azt mondtam, hogy a kínai marxistákat érettnak tartom, és hogy a szovjet és európai kommunisták csak tanulmányának önkéntől, ezt nem hízelkedésből tettem. Ez az igazság” – mondta Sztálin Liu Sao-csinek 1949 júliusában (107.; I. még 128–130.)

séből is következik, hogy könyvének egyik központi témája az ún. hrucscsovi blöff. Mint ismeretes, a szovjetek meglehetősen korán megalakították a maguk atombombáját.⁵ Az ötvenes évek közepéig azonban sokkal kevesebb atomtöltetet birtokoltak és sokkal kevesebb lehetőséggel bírtak a célba juttatásra, mint az erősebb légierővel és számos, a Szovjetuniót körbevevő támaszponttal rendelkező amerikaiak.

Az első szovjet állításokat arról, hogy interkontinentális rakétáik vannak, a Nyugat nem vette túl komolyan, az 1957-es Szputnyik-sokk után azonban túlságosan is komolyan vette. Hrucscsov megmámorosodott, s azt kezdte bizonygatni, hogy a Szovjetunió az atomtöltetek terén elérte a paritást az Egyesült Államokkal, illetve, hogy elégséges interkontinentális rakétával rendelkezik ahhoz, hogy ezeket a tölteteket célba is juttassa a világ bármely pontján. Technikai értelemben ez nem volt igaz: az atomtöltetek terén az USA fölénye még a hrucscsovi kor végén is tízenhatszerez volt, s a szovjetek nem rendelkeztek túl sok interkontinentális rakétával sem. Ami nagyon érdekes: az amerikai döntéshozók nagyon korán, már Eisenhower elnöksége idején tudták, hogy Hrucscsov blöfföl, mégsem leplezték le. Hogy miért nem, arról Gaddis kicsit keveset ír, pedig megérne eltöprengeni rajta. Könyvének egyik legnagyobb gyengesége, hogy – nyilvánvaló ellenhatásként az ezt túlhangsúlyozó szemléletekre – elhanyagolja az az aspektust, amelyet egy odavett megjegyzésében így fogalmazott meg: „...nem csak Sztálin ismerte a régi trükköt, hogy a külső ellenséget a belpolitika igazolására lehet felhasználni” (216–217.).

Viszont, ami még érdekesebb: a blöff megtévesztette azokat, akiket nem kellett volna, nevezetesen saját szövetségeseit. A következők katasztrófálisak voltak. Mao például

⁵ (Zárójelben említsük meg: bár valószínűleg nem a Rosenberg házaspár főszerkeplésével, de a kémkedésnek kulcsszerepe volt a szovjet sikerben.) Egyébként hallatlanul tanulságos: Sztálin sokáig nem hitte el a hírszerzés figyelmeztetéseit a készülő atombombáról. Amikor viszont egy elemzés 1942 tavaszán kimutatta, hogy a brit és amerikai lapokból szisztematikusan eltűntek az atomfizikával kapcsolatos hírek, akkor „Sztálin azonnal kapcsolt. Fonák módon épp a program eltitkolására irányuló angol–amerikai törekvések ébresztették rá Sztálint a Manhattan-terv jelentőségére” (177–178.).

elhitte,⁶ hogy a Szovjetunió erőviszonyai lehetővé tennék az USA-val szembeni aktívabb fellépést, s Hruscsov elutasítása fontos tényezővé vált a két szocialista nagyhatalom közötti szakításban.

Castro reagálása még hajmeresztőbb. Gaddis hosszasan bizonygatja, hogy a szovjet vezetésben s különösen Hruscsovban a kubai fordulat ahhoz hasonló nosztalgikus „forradalmi lelkesedést” váltott ki, mint korábban Sztálinból a kínai kommunista hatalomra kerülése. Hruscsov – legalábbis Gaddis szerint, ebben ugyanis még más jeles posztrevizionista történészek sem értenek vele okvetlenül egyet⁷ – a rakéták kubai telepítésével elsősorban Kubát akarta védeni, Kuba feltételezett érdekeit tartotta szem előtt, az USA-t fenyegető hőzöngések⁸ másodlagosak voltak. A kubai diktátor azonban a kilencvenes évekből visszatekintve⁹ így vallott akkori motivációjáról: „Szóval, ha csak a saját védelmünkről lett volna szó, őszintén mondom... nem fogadtuk volna el a rakéták telepítését. De mi olyan lépésnek tekintettük a rakétatelepítést, ami az egész szocialista tábort erősíti – olyasvalaminek, ami tovább javítja az erőegyensúlyt. [...] Csak vissza kell menni az időben... Hát nem emlékeznek arra az óriási szovjet sikerre, amikor a világon először kolosszális rakétáikkal embert juttattak a világűrbe? Nem emlékeznek rá, mit mesélt Nikita azokról a szovjet rakétákról, amelyek egy legyet is eltalálnak röptében? Én sose fogom elfelejteni.” (Id. 497.)

⁶ Már amennyiben meg lehet állapítani, hogy mi járt Mao agyában; ennek nehézségeit időnként Gaddis is elismeri, bár máskor igen magabiztosan nyilatkozik Mao – értelemszerűen rekonstruált – szándékairól, terveiről.

⁷ L. például Lundestad, Geir: EAST, WEST, NORTH, SOUTH. MAJOR DEVELOPMENTS IN INTERNATIONAL POLITICS SINCE 1945. Ford. Gail Adams Kvam. 1999, Oxford–New York, Oxford University Press. 78. o.

⁸ „Ez az erő elegendő lett volna ahhoz, hogy elpusztítsa New Yorkot, Chicagót és a többi iparvárost, Washingtonról nem is beszélve. Az egy kis falu” – merengett nosztalgikusan még az emlékirataiban is. (Id. Medvegyev, Roy: HRUSCSOV. 1989. Ford. Sipos András. Laude. 258. o.)

⁹ Feltehetően őszintén, nem utólagos stilizálásnak köszönhetően: „Szergej Birjuzov marsall, aki az első megállapodásokat kötötte Castróval, »azzal a benyomással« tért haza, hogy »a kubai vezetők a Szovjetunió és a szocializmus jövőjének gondolják magukat, és nem olyanoknak, akik függenek tőlünk«.” (Id. 497.)

Tehát a kubai vezető nem Kubában, hanem világpolitikai léptékekben gondolkodott (mint ahogy szerinte Hruscsovna is tennie kellett volna): „Az hittem, a szovjeteknek több száz interkontinentális rakétájuk van», ismerte el később. »Ezrekben gondolkodtunk, vagy még többen, mivel ezt a benyomást keltették bennünk.« Ha tudta volna az igazat, »óvatosabban viselkedtünk volna, hiszen hiányzott belőlünk minden félelem, nem remegtünk meg a gondolatra, hogy megtámadnak és eltipornak minket... nem féltünk harcolni ellenük.«” (498.)

Az összekuszálódó szándékok következtében a – logisztikailag egyébként briliánsan végrehajtott – kubai rakétatelepítés a lehető legrosszabb hibridet valósította meg. Castro nyílt telepítést javasolt, s ha valóban nem a bevetésük, hanem csak a nyomásgyakorlás volt a cél,¹⁰ akkor ez lett volna a legcélszerűbb. A rakétákat ehelyett titokban állították fel, hagyták, hogy létezésüket az amerikaiak tárják a világ elé, a válságot követően viszont nyíltan távolították el azokat Kubából, miközben az amerikai rakétákat feltűnés nélkül vonták ki Törökországból. Ezért az ügy a korabeli közvélemény szemében szovjet meghátrálásnak tűnt fel, s Hruscsov személy szerint meg is bűnhődött érte, három évvel későbbi bukásában nyilvánvalóan fontos helyet kapott a válság és a benne játszott szerepe.

Tárgyilagosan nézve azonban a karibi válság kimenetele nem kellett volna, hogy egyértelmű kudarcot jelentsen a szovjetek számára: kivonatták az amerikaiak középhatósugarú rakétáit Törökországból,¹¹ és hosszú távú biztosítást kötöttek a kubai rezsim életére. Igaz, ez csak az ezredforduló távlatából látható világosan, akkoriban a kubaiak határozottan „elárvulva és megcsalatva érezték magukat” a rakéták kivonása miatt. Ugyanis, mint egy borzongató kis részletből ki-

¹⁰ Bár Castro az eszelősségig következetes volt: „Hogy kész lettem volna-e a nukleáris fegyvereket bevetni? Igen, támogattam volna a nukleáris fegyverek használatát. Kézpénznek vettük ugyanis, hogy a nukleáris háborúnak mindenképpen be kell következnie, és mi el fogunk tűnni a föld színéről. De mielőtt megszállják – teljesen megszállják – az országunkat, hazánk védelmében készek voltunk meghalni.” (Id. 487.)

¹¹ Egészen kivételes módon ezúttal nem került reflektorfénybe, hogy ezen a téren az amerikaiak is csapnivalóan politizáltak: „Hruscsov kubai akciója, merengett az elnök [Kennedy] a válság első napján, »ugyanolyan, mintha mi egy rakás MRBM-et [középhatósugarú rakétát] küldenénk Törökországba«. »Megtettük, el-

derül, „amíg a rakéták a helyükön [azaz Kubában – D. Cs.] voltak, mondta Castro Mikojannak, »senkit nem kellett letartóztatnunk, oly mértékben egységbe forrt a nép«” (id. 505.). Felemelő dolog az ennyire szoros „nemzeti egység”.

Mint utaltam már rá, Gaddis könyve egyáltalán nem hibátlan, érveit és szemléletét korántsem kell mindig elfogadnunk. Legnagyobb hiányosságának azt tartom, hogy bár megállapítja: a két szuperhatalom versengése több vonalon zajlott, amelyek közül a szovjetek végül is egyedül katonai téren, ott is elsősorban az atomtöltetek és rakéták területén állták a versenyt, nem részletezi, hogyan vesztette el a versenyt a Szovjetunió más területeken, egyáltalán, hogy melyek ezek a területek.¹² Időnként mintha áltrejtélyt kreálna, miszerint az Egyesült Államok úgymond „belemert” abba, hogy a két szuperhatalom összemérését azon az egyetlen területen folytassák, ahol ellenfelük a legerősebb volt. „Olyan volt ez, mintha a döglődő triceraptops meggyőzte volna valahogy az ellenfelét, hogy csak a külsejére koncentráljon, és ne törődjön a reflexeivel, a vérnyomásával, a röntgenképével és a széketmintájával.” (544.) A hasonlat kissé sántít, hisz – ezt könyvében maga Gaddis is bőven elemzi – a nukleáris fegyverek alapvetően módosították a szuperhatalmak versengését. Mint 1960-ban Eisenhower elnök kifejtette: „Az atomfegyverek igazából nem fegyverek, hanem politikai eszközök, amelyek a »szuperhatalomságot« katonai tekintetben »ámítással« degradálják, mert ha használatba kerülnek, végső soron a »szuperség« és a hatalom együtt szűnik meg... Ha egy helyiségben, amelynek padlóját benzín borítja, két olyan ember ül, akik egyikének öt gyufája van, míg a másiknak csak négy, az első gyufaszál meggyújtása után minden további kalkuláció érdektelen.”¹³ Ad absurdum, a szovjetek (igaz, csak ön-

nök úr«, emlékeztette valaki.” (495.) Hruscsov bezzeg sosem feledkezett meg erről, fekete-tengeri vakációi során vendégei előtt gyakran mutogatott dühösen a tengerre: „En amerikai rakétákat látok Törökországban, ráirányítva a dácámra.” (496.)

¹² Vagy ha igen, csak odavetett megjegyzések erejéig, például amikor az utolsó fejezetben megjegyzi, hogy az eszmék szerepe nélkül nem érthetők meg 1989–91 eseményei, hiszen a Szovjetunió érintetlen hadsereggel omlott össze (526–527.).

¹³ In: Fischer Ferenc: A MEGOSZTOTT VILÁG. A KELET-NYUGAT, ÉSZAK-DÉL NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FŐ VONÁSAI (1941–1991). Ikva, 1993. 228.

gyilkosság árán) a hidegháború második szakában akkor is megsemmisíthették volna Amerikát, ha ki sem lövik atomtölteteiket, hanem saját területükön robbantják fel azokat.

Van viszont Gaddis mondandójának néhány nagyon is megfontolásra érdemes tanulsága, amelyek közül én kettőt feltétlenül kiemelnék. Az első: Gaddis szerint ugyan a második világháború után mindkét szuperhatalom *birodalmat* épített ki, birodalomdefiníciója azonban elég rugalmas ahhoz, hogy – a lényeges különbségek elmosása nélkül – mindkét rendszer beleférjen. Birodalmon, magyarázza szerzőnk, „olyan helyzetet értek, ahol egy központi állam különféle eszközök révén – amelyek az erő nyílt alkalmazásától, a nyomásgyakorlástól és megfélemlítéstől a finom ösztökélésig és sugalmazásig terjednek – átformálja a többiek viselkedését, akár közvetett módon, akár közvetlenül, akár részlegesen, akár teljes egészében” (61.). Ugyanakkor arra is figyelmeztet: „a közhittel ellentétben... a birodalmakban mindig kétirányú a befolyásolási folyamat” (62.).

A „birodalmak” különbségeit nem lehet eléggé hangsúlyozni. Gaddis szerint a legfontosabb különbség abban rejlett, amelyet – fájdalom! – nem igazán tudatosított az az európai szellemi tradíció, amely a legközelebb áll a recensens világgépéhez, nevezetesen, hogy a nyugati szövetségi rendszer kialakulása, az USA állandó és erőteljes jelenléte nem egyszerűen nyugat-európai *beleegyezés*, hanem egyenesen nyugat-európai *igény* nyomán jött létre. E sorok írója az elmúlt években számos elemzést és forrást olvasott a két világháború közötti korszak európai politikájáról, s ezekben a vezérmotívum, amely Nyugat-Európa politikusait és közvéleményét foglalkoztatta, a biztonság megszállott keresése volt. Az első világháborúban a hadviselő nyugat-európai államok 1917-ig Oroszországgal, majd 1917-től az Egyesült Államokkal szövetségben is alig tudtak győzni. Ezt követően Oroszországban megbízhatatlan rezsim került hatalomra, Amerika pedig csalódottan visszavonult az izolacionizmusba, a második német nekirugaszkodást az európai hegemonia megszerzésére ismét csak a – háborúba később belépő – szovjet és amerikai erők segítségével lehetett megakadályozni. 1945 után, mikor a németekénél is erősebb szovjet hadsereg Európa szívében állt, s még korántsem lehetett bízni abban

sem, nem jelentenek-e majd néhány évtized után ismét veszélyt a németek, szóval ebben a helyzetben Nyugat-Európában mind a politikusok, mind a közvélemény zöme úgy látta, hogy az amerikaiak szilárd katonai jelenléte nélkül nem lesz kellő egyensúly és így biztonság sem Európában, s ezért kifejezetten igényelték ezt a jelenlétet. „*Most elértük azt – foglalta össze a NATO jelentőségét nyugat-európai szemszögből Robert Schumann francia külügyminiszter –, amit a két világháború között hiába reméltünk: az Amerikai Egyesült Államok kinyilvánítja, hogy Amerika számára sem a béke, sem a biztonság nem jön el addig, amíg Európa veszélyben lesz.*”¹⁴ A Szovjet veszélytől a közvélemény legnagyobb része nem valami „antikommunista propagandagépezet” hatására tartott.

Gaddis könyvének másik fontos tanulsága érdekes megvilágításba helyezi a térségünkben (sőt időnként az európai nagyhatalmak körében is oly divatos) a „szuperhatalmak alatt vergődő kisállamok” hagyományos sémáját. Gaddis hangsúlyozza, hogy a birodalmak mindig kétoldalú befolyásolást tesznek lehetővé. A kis államok vezetői számára sokszor rendkívüli mozgástér nyílik, sőt időnként éppen ők azok, akik kezdeményeznek, akik a nagyhatalmakat manipulálják, bevonják őket saját konfliktusaikba, felhasználják saját érdekükben (vagy legalábbis kísérletet tesznek rá). Remek példa erre a már emlegetett Castro: csakis a hidegháborúból adódó – politikai, ideológiai és PR jellegű – mozgástér kitűnő felhasználásával magyarázható, hogy egy narcisztikus latin-amerikai diktátor már jó négy évtizede a világpolitika egyik sztárja.

A koreai háború kitörését a kortársak jó része is tipikus „helyettesítő háborúnak” tartotta: a Szovjetunió és az Egyesült Államok nem akart közvetlenül megütközni egymással, s ezért ezt koreai és kínai csapatok közbeiktatásával helyettesítette. Valójában a koreai háború elsősorban Kim Ir Szen észak-koreai kommunista vezető műve volt (ez nem Gaddis hipotézise, ez ma már általánosan elfogadottnak tekinthető): ő manipulálta mesterien mind Sztálint, mind Maót, míg kicsikarta beleegyezésüket Dél-Korea lerohanására. „*Korea rávilágított a birodalmak egy másik jellegzetességére is, arra, hogy a perifériák milyen könnyen manipulálhat-*

ják a központokat.” (136.) Kim többmenetes tárgyalások és üzenetváltások után „*végül eljárt szótta a régi jó trükköt: a kínaiaknak is és az oroszoknak is azt mondta, hogy a másik támogatja az elképzelést*”, tehát a Dél lerohanását (144.).

Sztálin és Mao beleegyezésében döntő tényezőnek bizonyult, hogy alaposan tévedtek az amerikaiak várható reakcióját illetően. Az *addigi* megnyilvánulásokból ugyanis – nem alaptalanul – azt a következtetést vonták le, hogy Amerika meglehetősen érdektelen a dél-koreai rezsim életben tartása ügyében. Arra számítottak tehát, hogy az USA nem fog beavatkozni közvetlenül a harcokba. Maga az északi támadás és annak módja azonban alapvetően megváltoztatta a helyzetet a „München-szindróma” felélesztésével. Csehszlovákia 1938-as felosztása Németországtól keletre mint a nagyhatalmak cinikus osztozkodása rögzült, nyugati szemszögből viszont ez az epizód arról szólt, hogy korrektek és méltányosak akartak lenni egy volt (és potenciális) ellenfelükkel szemben, de az visszaélt ezzel a jóindulattal. Az agresszív hatalmakat tehát, vonták le a következtetést, nem lehet engedményekkel leszerezni.¹⁵ Az amerikai válasz ezért – a kommunista döntéshozók számára váratlanul – gyors és határozott volt: közvetlen katonai beavatkozás. Így alakult ki a groteszk helyzet: „*Míg az európai hidegháború olyan valós problémák miatt mélyült el, mint az európai erőegyensúly és a befolyásolásért versengő rezsimek összeférhetlensége, az ázsiai hidegháború nagyrészt félreértések miatt kapott lábra. Az ázsiai kontinensen nem fogotak veszélyben sem az Egyesült Államok, sem a Szovjetunió alapvető érdekei...*” (156–157.)

Sajnos megint csak Gaddis zavaróan korán lezárt története korlátozza az összehasonlítás lehetőségeit, például a vietnami beavatkozások jellegét és hátterét illetően. Csupán egy

¹⁵ Igaz, voltak olyan esetek is, amikor nyugati politikusok visszaéltek ezzel az analógiával. A szuezi válságot megelőzően Eden brit miniszterelnök így írt Eisenhower amerikai elnöknek: „*Most már szerintünk semmi kétség nem férhet ahhoz, hogy Nasszert... tulajdonképpen a szovjetek mozgatják, mint ahogy annak idején Mussolini is Hitler kezében volt. Legalább annyira hatástalan lenne tehát most Nasszer felé békülékenységet mutatni, mint amennyire a hasonló stratégia Mussolini esetében sem hozott eredményt.*” (Ford. Baik Éva et al. Id. Kissinger, Henry: DIPLOMÁCIA. Panem. 526.) Többszörös torzítás, amellyel Eden az ekkor már a tervezett brit–francia–izraeli támadást akarta racionalizálni.

¹⁴ Id. Fischer, i. m. 136.

odavetett megjegyzése olvasható arról, hogy „ha Kim egyszerűen beszivároztatja gerilláit Dél-Koreába, ahogy Ho Si Minh tette később Dél-Vietnamban, az amerikai válaszlépés közel sem lett volna ilyen határozott” (145.). Ez az összehasonlítás elég zavarbaejtő lehet az olvasó számára, aki nagy valószínűséggel tudja, hogy az Egyesült Államok végül félmillió katonáját vezényelte Vietnamba, azt viszont már esetleg nem tudatosítja, hogy az ilyen méretű amerikai beavatkozás több mint egy évtizedes, egyre növekvő mértékű eskaláció végeredménye volt. Pedig Vietnam esetében az amerikai döntéshozókat már a koreai tapasztalat is befolyásolta.

A távolabbi történelmi analógiákkal még óvatosabban kell bánni, mégis megjegyzésem: valószínűleg a támadás szemérmetlenül nyílt módja is közrejátszott abban, hogy az 1990-es években az Egyesült Államok azonnal agresszióknak nyilvánította Kuvait iraki lerohanását, ugyanakkor évekbe telt, amíg a Horvátország és Bosznia-Hercegovina területén folyó vérengzésekért Szerbia állami vezetését nyíltan és egyértelműen felelőssé tette, és levonta ebből a megfelelő következtetéseket. S ebben nemcsak az a sokat emlegetett szempont motiválta, nevezetesen, hogy Kuvaitban van olaj, míg a Balkánon nincs (évekig ugyanis a nyugati politika bírálói ezzel magyarázták, hogy miért nem fog szerintük a Nyugat sohasem katonai erővel beavatkozni például a koszovói albánok védelmében).

„Moszkva... Hruscsov alatt próbálta kiterjeszteni befolyását a Marokkótól Indián át Pakisztánig nyúló hatalmas területre” – tér ki Gaddis egy a recenzión születésekor (2001 késő ősze) az érdeklődés homlokterébe került térségre, majd így folytatja: „és akkor se mindig volt egyértelmű, hogy ki kit használ ki: a jelek szerint ezeknek az országoknak a vezetői ugyanolyan gyakran manipulálták az oroszokat, mint azok őket” (308.). Kitérő példa Nasszer egyiptomi vezető, az el nem kötelezettek mozgalmanak egyik megalapítója. Őt sem a monolit, eleve ellenséges nyugati nyomás terelte a szovjet szövetség kényszerpályájára – uralmának első éveiben viszonylag szabadon választhatott az amerikai és a szovjet orientáció között. Az 1956-os szuezi válság alatt nemcsak a szovjetek szólították fel nagyon határozottan visszavonulásra a brit–francia–izraeli támadókat, de az amerikaiak is (bár Hruscsov ezúttal szokatlanul ügyesen magának sajátította ki a sikert). „Amikor a brit–fran-

cia–izraeli megszállás választás elé állította Eisenhower és Dullest, habozás nélkül az egyiptomiak mellé álltak” (325.) – szögezi le Gaddis.

Nasszer azonban a szovjet irány mellett döntött, s ez a döntése teremtett lehetőséget a szovjetek számára is. Mint Nasszer közvetlen munkatársa, Mohamed Heikal kairói újságíró megfogalmazta: az oroszokat „úgymond, beszípanították a Közel-Keletre az események. Nem ők kezdték a nagy offenzívát, Egyiptom volt az, amely kikényszerítette belőlük” (id. 330.). Nem tudok szabadulni a gyanútól: legalábbis részben azért, mert azokat könnyebben tudta manipulálni és felhasználni. Magyarul is olvasható Nasszernek egy érdekes kis jegyzete,¹⁶ amelyet harmadik világbeli vezetőknek írt arról, hogyan kell kezelni a szovjet vezetőket. Nehéz nem szatírárt írni: az antiimperialista, antikolonialista harcnak ez az emblemikus alakja igazi kolonialista szöveget írt. Egyértelmű kulturális és intellektuális fölényérzettel eltelve a szovjeteket primitív, befolyásolható, gyerekes lényekként kezeli – ahogyan a nyugatiak szokták „a keletieket”, például az egyiptomiakat.¹⁷ „A szovjet vezetők minden pragmatizmusuk ellenére mindmáig szláv parasztok, akik átmenet nélkül csapnak át nevetésből sírásba. Lebilincselően hatnak rájuk a hatalom attribútumai. A nyugati országokban egy politikus fokozatosan ismerkedik meg a kormányzás titkaival és a hatalom realitásaival; a Szovjetunióban viszont hatalmas rés tátong a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság közt. Ha egy szovjet ember az egyikből átkerül a másikba, olyan sokk éri, hogy dezorientálnak éri magát, és félelmetesnek találja újabb kötelezettségeit...”¹⁸

A berlini fal felépítésének negyvenedik évfordulóján Németországban is újra viták tárgya lett, hogy milyen nemzetközi szereplők alakították az akkori eseményeket. Egon Bahr, a későbbi nyugatnémet keleti nyitás, az Ostpolitik egy alakítója még napjainkban is marokán az a vélemény fogalmazza meg, hogy a németek csak a tárgyai voltak a szuperhatalmak játszmájának.¹⁹ A Gaddisnél kirajzolódó kép szerint viszont a németek fontos cselekvők

¹⁶ In: Lugosi Győző, 1994. GAMAL ABDEL NASSZER. *Rubicon*, 7. sz. 31–34.

¹⁷ Lásd Edvard Said: *ORIENTALIZMUS*. Európa, 2000, illetve jelen sorok szerzőjének recenzóját a kötetről: *Holmi*, 2001. április. 533–541.

¹⁸ Id. Lugosi, i. m. 32.

¹⁹ *HVG*, 2001. aug. 13.

voltak, mindenekelőtt a keletnémet kommunista vezető, Walter Ulbricht, hiszen a Fal-építése elsősorban neki és rendszerének volt elemi érdeke. Ulbricht a gyengeségével zsarolta Hruscovot: ha a szovjetek – akik minden retorikájuk ellenére egész jól elvoltak a német kérdés lezáratlanságával – nem lépnek fel hátrózztan, akkor az NDK elveszhet. Gaddisnél mellékes kérdés (Kissinger magyarul is olvasható könyvében, a DIPLOMÁCIÁ-ban annál nagyobb teret kap), hogy Konrad Adenauer hasonló stratégiával gyakorolt nyomást a Nyugatra. Adenauer ugyan természetesen nem örült Németország felosztottságának, de ha már így alakult, maximálisan kihasználta a helyzetet, belpolitikájában a nyugati orientáció megalapozására, külpolitikájában a (nyugat-)német szuverenitás mielőbbi visszanyerésére. Nyugodtan mondhatjuk, hogy stratégiája mindkét területen nagyon sikeresnek bizonyult.

A német példa különösen érdekes: a „szuperhatalom-ellenesség” – ami a hidegháború végeztével gyakorlatilag a Nyugat-/Amerika-ellenességgel azonos – retorikája olyan vonzó (főleg a felelősségáthárítás lehetőségei miatt), hogy még egy igazi nagyhatalom elitje sem tud ellenállni a felhasználás kísértésének. Ez utóbbi megjegyzés talán már illetlen mértékben „kiszól” egy recenzió keretei közül, de még szeretném feszíteni a húrt. Manapság, amikor a nyugati értelmiség sajnálatosan jelentős része készpénznek veszi néhány tömeggyilkos állítását, mely szerint „a világ elnyomottaiért harcoló szabadságharcosok” lennének, pusztán azon az alapon, hogy „a világ egyetlen szuperhatalmát” tekintik globális főellenségüknek, nem árt emlékezni, hogy valaha a szovjet birodalom urai tartottak igényt hasonló címre (amit a korabeli nyugati értelmiség jelentős része ugyancsak névértéken elfogadott). Valóságos gyöngyszem Averell Harriman volt amerikai nagykövet beszámolója 1959-es moszkvai tárgyalásairól: „Hruscov más oldalról próbált támadást indítani: »Lehet, hogy maga milliomos, de nekem unokáim vannak.« A világ nincstelenjei végül győzedelmeskedni fognak: egyébként Hruscov maga is bányász volt eredetileg. Mint egy végszóra, Mikojan közölte velük, hogy ő vízvezeték-szerelő volt, Gromiko, hogy ő egy koldus fia, az első miniszterelnök-helyettes, Kozlov pedig, hogy ő meg »hajléktalan lelenc«.”

Harriman nem hatódott meg túlságosan,

ezért Hruscov visszatért a fenyegetőzéshez: „Ha elköltünk 30-40 milliárd rubelt a következő öthat évben ballisztikus rakétákra, lerombolhatjuk az összes nagyobb ipari központot az USA-ban és Európában. Harmincmilliárd rubel számunkra nem nagy összeg. A hétéves tervünkben nem kevesebb, mint 125 milliárd rubelt költöttünk energiára, gázra stb. Európa és az USA lerombolása viszont csak harmincmilliárdba kerülne. Megvan rá a lehetőségünk... Én őszinte vagyok, mert látom magáról, hogy egy becsületes kapitalista.” Végül így fejezte be a tirádáját: „Le fogom rombolni az országukat. Addig is együttünk egy finom ebédet.” (456.)

Harriman erre elnevette magát.

Dupcsik Csaba

ARCKÉPVÁZLAT A HETVENES ÉVEKBŐL

Brendel János: *Lakner László budapesti munkássága*
Új Művészet & Niessen, Essen, Budapest, 2000.
190 oldal

Kissé nehezen magyarázható, hogy az elmúlt negyven év magyar képzőművészetének meghatározó – bár bizonyos fokok társtalan¹ – egyéniségéről, az 1974 óta Németországban, Essenben és Berlinben élő és alkotó Lakner Lászlóról még nem jelent meg magyarországi alkotói tevékenységét és korszakát részletesen és alaposan tárgyaló elemzés. Kortársairól, az Iparterv-generáció jeles tagjairól – Molnár Sándorról, Hencze Tamásról, Jovánovics Györgyről, Fajó Jánosról, Keserü Ilonáról, Bak Imréről, Nádler Istvánról, sőt az akkortájt is külföldön élő Méhes Lászlóról – már a nyolcvanas évek elején a Képzőművészeti Kiadó Hajdú István szerkesztésében úttörő jelentőségű kismonográfia-sorozatot jelentett meg, s az elmúlt években e társaság majd minden alkotójáról sorra publikáltak a szépen illusztrált köteteket (néhányukról, például Nádler Istvánról, Fajó Jánosról vagy Jovánovics Györgyről többször is): ritkábban kritikai értékeléssel, inkább tényfeltárásként, de